

Павле Ј. Илић

mtp@nscable.net

(Филозофски факултет – Српска књижевност, Нови Сад)

ЧИТАЛАЦ И КЊИГЕ: ВАЖНИЈЕ ЈЕ КАКО НЕГО КОЛИКО

САЖЕТАК

Књига је најспорија у медијском простору, али она људском духу дарује више моћи од било кога другог медија. Она је стварана речју, логосом, божанском стваралачком снагом. Зато и књига том стваралачком снагом инспирише читаоца на сваковрсно стваралаштво и зато је вечна, ма колико се мењао њен изглед и технологија њеног стварања. Књижевно дело треба читати смирено, помно се напајајући духовном снагом из њега. Стога је мање важно колико смо књига прочитали него колико смо се њима духовно оплеменили. То посебно важи за однос према књизи у настави, о чему се у овом раду претежно и говори.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: технолошки развој, борба за егзистенцију, модерни медији, логос, вечност књиге.

Занас је књига све више, а времена за њихово читање све мање: ни најпосвећенији читалац не може да прочита ни годишњу продукцију књига које се појаве само на нашем, српском језику, чак ни онај њен део који се вреднује као најбољи. Стога се све више намеће питање: је ли важније прочитати више, а на штету ваљаности читања, или мање, а квалитетније?

На ово питање могли бисмо одговорити једноставно и лако ако бисмо послушали савет Лава Николајевича Толстоја, великог писца, мислиоца и педагога са личним педагошким искуством. Једном својом познатом максимом он нас саветује да је „у свакој ствари боље мало, али добро, него много и лоше. Исто је тако”, саветује нас он, „и са књигама”.

Овом Толстојевом савету није се имало шта приговорити ни у његово, а поготово не у наше време. Толстој инсистира на ваљаности читања, са чиме ће се сложити сваки врстан и за вредности књиге компетан читалац. Постоји, међутим, велика разлика у могућностима остваривања овог Толстојевог начела у његовом и у нашем времену. У Толстојево време књиге су се и писале и читале у тишини, смирено и опуштено. Зато су и он и његови савременици, ствараоци на различитим језицима, писали велике романи и друга дела разуђене композиције. У таквим приликама и читаоци су та дела читали.

Такав однос између књиге и читаоца постојао је захваљујући чињеници што је књига и у Толстојево време била готово једино средство за ширење културе у народу. Била је она то и у ранијим вековима, мењајући само свој физички лик и технологију израде. Зато је и имала култни карактер.

Ту култну позицију књиге нарушио је чудан однос између ње и технолошког развоја човечанства: књига је до највишег степена своје култности уздигнута појавом Гутенбергове машине за производњу књиге у мноштву истоветних примерака. Биће да се то десило утолико пре што је прва књига тако произведена (1495) била управо Библија, коју је Нортроп Фрај назвао „књигом над књигама” (Фрај 1985). Технологија је тако омогућила књизи брже комуницирање са читаоцима па је стога имала монопол у култури и у Толстојевом 19. веку и све до поткраја 20. века.

Технолошки развој јесте књигу уздигао до највиших културних висина, али он ју је и спустио са тих висина. Спустио ју је тако што је „човек, немиран пустолов”, како је записао Душан Радовић још средином прошлог, 20. века, „пронашао како ће хиљаду пута брже путовати, мислити, сазнавати” (Радовић 1959), па је књига (која није створена за хитрине и брзине) почела да губи трку од хитријих и бржих тркача у усковитланом медијском простору. А њих је све више и све су бржи.

Модерни информатички и електронски медији, својом брзином и атрактивношћу, довели су до запостављања књиге у културном животу људи. Они су брзи, књига је спора. Она тражи време за своју рецепцију, а данашњем човеку, у сталном грчу и напетости у борби за сопствену егзистенцију, увек недостаје времена. Зато тражи само оне облике културе који могу брзо и лако да задовоље његове културне потребе, без обзира каква им је вредност. Зато морамо да размотримо шта у нашем времену, кад су у питању књиге, значи оно Толстојево „мало” и шта значи оно „добро”.

Рекли смо да је у Толстојево време, на оном степену технолошког развоја и за онај начин живота, човек имао много више времена које је могао посветити књизи него што можемо ми данас. Имао је више времена, а књига за читање било је мање. Зато „мало” у његовом и у нашем времену, као мера за однос према књизи, нема исту вредност.

Што се тиче оног Толстојевог „доброг”, морало би се најпре прецизније одредити, кад су у питању књиге, а посебно њихово читање, (што нас овде највише и интересује), шта се под тим „добром” подразумева. Претпостављамо да је Толстој имао у виду однос према читању књига онакав какав је наш Доситеј Обрадовић имао када је записао да треба „читати с великим вниманијем и расуђенијем различне списатеље, почерпавати и исцеђивати и(х) у себе (...) (Доситеј 2008: 85).

Доситејево инсистирање на „великом вниманију” (пажњи) при читању књиге треба схватити као инсистирање на дубоком понирању у текст и његовом интензивном доживљају, упоредо са расуђивањем о њему, а његов савет да „списатеље”, тј. њихов текст, треба „почерпавати” (црпети) и „исцеђивати у себе” значи читањем пишевога текста стварање свога дела.

Уско ово кореспондира са Гетеовим мишљењем да је прави читалац онај који „просуђује уживајући и ужива просуђујући” и који тако „ствара ново уметничко дело”. (Према: Науман 1978: 150) Тако чин читања схвата и сам рецепциониста Манфред Науман и други рецепционисти, а и савремени проучаваоци тога чина (Радовић 2001: 7–21).

И за нас који се бавимо наставом књижевности и проблемима читања у наставне сврхе прихватљива су оваква гледања на чин читања, међутим, читањем књига и њиховом наставном обрадом морају се постићи бројни наставни циљеви и задаци, па нас посебно интересују ефекти читања књижевног дела и њихово деловање на духовни развој читалаца – наших ученика. Интересује нас колико читање књижевних дела може инспиративно да делује на сопствено стваралаштво, а које опет подстиче да се инспирација тражи у књижевном делу, да се чита. Тај узајамни однос читања и стварања интересантан је за сваког врсног читаоца, јер он читањем „ствара ново уметничко дело”, а поготово за оне читаоце који делу креираном у имагинацији дају и физички облик, остварење доступно и другим људима. Настава је дужна да читањем књижевних дела и наставним радом на њима створи што више таквих читалаца – стваралаца.

Питање је сада како у данашњим околностима, кад је добрих књига за читање много, а времена за њих мало, остварити такав циљ. Књижевна уметност нам својом природом помаже да се у томе снађемо: књига тражи времена да се ваљано реципира и она је стога за реципирање (за примање света створеног у њој и стварање новог, свога света) спора; рекли смо спорији од свих културних медија у медијском простору. Утеха је у томе што она јесте најспорија, али је духом најбогатија. Стога се ни у један други медиј не може пренети духовно богатство ваљаног књижевног дела, ма колико он био атрактиван и ефикасан, без штете по то дело.

Зато данас за наставу књижевности треба да је примарни циљ: читањем што дубље доживети књижевно дело и при том просуђивати о њему уживајући и уживати просуђујући, да би ученик најпре у имагинацији створио ново, своје дело, а оно га покренуло на активно делање, испољено у његовом добром језичком изража-

вању (од чега има корист укупна школска настава), у литерарном, сценском, ликовном, музичком, публицистичком и другом сваковрсном стваралаштву. Таквим њиховим посебним способностима ученике ваља укључивати и у тумачење књижевног дела, а претходно у припремање за такву наставну активност.

Треба, дакле, на књижевним делима радити дубински и при читању и при тумачењу како би се што више искористили уметнички ефекти књижевног дела, да се што више од њега духовно добије, а што значи да би се данас, стешњени временом и другим неповољностима за књигу, ваљано држали начела по коме је важније КАКО читати и тумачити дело, него КОЛИКО смо књига прочитали. А о томе шта чинити да нам буде важније КАКО него КОЛИКО, група аутора је у књизи *Криза читања* (2007, 2008) говорила углавном у назнакама, а та група (нешто ширег састава) везу између читања и стварања (и ту везу првенствено) нашироко је образложила у књизи *Читањем ка стварању – стварањем ка читању* (у штампани).

Та књига има првенствено наставни значај, али се у њој снажно инсистира на књижевном делу, на књижевној уметности као феномену највише духовне вредности, због чега она лежи у основи свеколиког духовног стваралаштва и због чега је она фундамент укупне људске културе. То књизи, уз наставни, даје и општи културолошки значај.

Такав њен значај аутори књиге виде у ширини и дубини значења вредних књижевних дела, чиме књижевност наткриљује сваку другу уметност и сваки други вид људске духовне делатности, због чега Мартин Хајдегер, истакнути филозоф егзистенцијалиста, сматра да је филозофија дужна да открива истину о егзистенцији човека у свету, а да „поезија чини исто то само на други начин и са више успеха, због чега јој се за сарадњу обраћа и филозофија” (према: Solar 1976: 228).

Књижевност (чију укупност Хајдегер назива поезијом) „са више успеха” чак и од филозофије продира у суштину човекове егзистенције управо зато што то чини „на други” (свој) „начин”. Чини то својим специфичним изражајним средством, речју, језиком, који „преображајем својих значења и функција” (Живковић 1998: 6) има способност да прикаже све што друге

уметности приказују, па и сам процес њиховога стварања, и што може најдубље да продре у човекову психу, у чему је неке од њих само покушавају да следе. Због тога се књижевно дело, без штете по само себе, и не може пренети ни у један други медиј.

Књижевност има предност над другим уметностима и свим другим видовима испољавања људског духа зато што је она исконска духовна творевина. Исконска је по томе што је она уметност речи, а реч (грч. *logos*) није само говор, већ и „ум, разум; у ширем смислу, оно што је у основи света и збивања у њему, почело, божанска стваралачка снага и др” (Клајн – Шипка 2006: 711).

Да је реч „у основи света и збивања у њему”, сведочи Јован Богослов у свом Јеванђељу кад (у Вуковом преводу, стр. 96) каже да „у почетку бјеше ријеч” и да „ријеч бјеше у Бога” и да „и Бог бјеше ријеч”. А онда наставља : „Она бјеше у почетку у Бога. Све је кроз њу постало, и без ње ништа није постало што је постало.”

У речи, у логосу, лежи, дакле, „почело, божанска стваралачка снага”. Том стваралачком снагом коју има реч, Бог је стварао свет; речима је растављао светлост од таме: „И Бог рече: нека буде свјетлост. И би свјетлост”, речима је раставио и „воду од воде” и створио „свод небески и све под њим” па тако у Старом завјету (Даничићев превод, стр. 1) налази потврду казивање Јована Богослова да без речи „ништа није постало што је постало”.

Бог је зато, за великог руског филозофско – теолошког мислиоца Николаја Берђајева, „највећи креатор” (Види: Јеротић 2009: 210). А за Његоша је Бог (у *Лучи микрокозми*), по Исидори Секулић, која Његошу посвети *Књигу дубоке оданосиши*, „највећи поета”.

Књижевни уметници се користе „стваралачком снагом” речи. Добили су је од Створитеља свега што постоји. Зато је она и способна да мења своје функције и своја значења. Берђајев верује да је „Створитељ својој слици дао слободну стваралачку снагу” и да „Бог очекује од човека стваралачки акт као одговор на стваралачки акт Бога” (Јеротић, исто).

Бог је стваралачки акт човеку даровао стварајући га „од праха земаљског”, дунувши му у нос „дух живота”. А „Бог бјеше ријеч”, њу је Адаму удахнуо. У њој је

она „стваралачка снага”, за коју Берђајев каже да ју је „Створитељ својој слици и прилици дао”. Тиме је Створитељ својом стваралачком снагом увећао стваралачку снагу песника и зато Петар Милосављевић каже: „Ако је Бог логос, песник је људска индивидуа која поседује својства логоса” (Милосављевић 1997: 282).

Захваљујући увећаној моћи којом песник ствара, „пјесничко стварање није процес стварања слика. Већ самих бића. Оно подразумијева увијек поновно враћање извору и почетку. Враћање времену самог постојања. А то значи враћање времену у коме изговорена ријеч има вриједност створене ствари. Уста што говоре не разликују се од руке што шије, или читаваог мајчинског бића које рађа” (Страјнић 1990: 35).

Све ово казује да је логос, тј. реч, оно што је „у основи света и збивања у њему”. Отуда дело створено речју, оном снагом коју је „Створитељ својој слици и прилици дао”, преноси своју духовну снагу и на свога реципијента, свога читаоца, да се тако, како рече Доситеј Обрадовић, „упоји духом његовим” (Доситеј, исто).

А „упојити се духом” који потиче од логоса не може се на брзину. Тај дух тражи смирено и тихо понирање сопственим духом у свет који је у делу створен. Напајање тим духом тражи време. Зато кажемо да је књига спора, а други медији брзи, па се у брзинама нити може (нити треба) с њима да такмичи.

Читалац се ваљано напаја духом који потиче од логоса само ако то чини онако како је говорио велики Гете да то треба чинити. Само читање са уживањем и просуђивањем подстиче дух читаоца да ствара ново, своје уметничко дело, а оно код њега буди жељу за читањем, за књигом. О свему томе, са примерима и коментарима, у књизи коју најављујемо, нашироко је говорено; због тога она и носи наслов: *Чишањем ка стварању – стварањем ка чишању*.

И друге уметности стварају нове светове, друкчије од постојећег света. То је сврха њиховога постојања, али само реч у којој је „божанска стваралачка снага”, мењањем својих знања и функција, може да завири и у „просторе несвесног” у човеку (што је чинио Фројд) и у „просторе колективно несвесног, у саме архетипе”, (што је чинио Јунг) (Види: Милосављевић, исто). Рекли смо да је зато друге уметности у томе могу само да следе.

Због тога многе од њих на књижевној уметности заснивају своје деловање и постојање, а из њеног сваралачкога духа црпи снагу и све што људски дух ствара. Због тако уске повезаности књижевне и других уметности, и свих других творевина људскога духа, књижевно дело ваља и тумачити у корелацији и интеграцији са њима. Зашто се данас и компаратистика сматра позваном „да не само гледајући из нашег садашњег тренутка уназад већ и око себе кроз књижевност у свим њеним повезаностима са осталим подручјима људске делатности и манифестацијама људског духа учини да тренутак у коме се управо налазимо, тај *hic et nunc* што боље осветимо, јер ћемо, осветљавајући га, постати свесни и себе самих” (Константиновић 1984: 155).

У таквим погледима компаратистике ваљано тумачење књижевнога дела, корелацијско-интеграцијски систем тумачења књижевних дела у настави, успостављен такође из потребе да се „тренутак у коме се управо налазимо што боље освети”, има и своје књижевнонаучно упориште.

Данас је интегративно изучавање наставног градива (у складу са интердисциплинарношћу у науци) поступање које је, мање-више, захватило све наставне предмете, али књижевна уметност, ширином и дубином значења коју јој даје она исконска „божанска стваралачка снага”, при наставном тумачењу феномена који је чине, својом магичном моћи окупља око себе и интегрише у широк и целовит систем све што је постало од логоса, од речи „без које ништа није постало што је постало”. Зато је овој настави такав систем најнеопходнији, у њој је најпримењивији, и због тога најзаступљенији. Зато књижевна уметност својом наставом може да подстиче ученике на сваковрсно стваралаштво.

Књижевној уметности су међу творевинама људског духа, ипак, најближе оне творевине које чине друге уметности и које су, везујући се за „божанску стваралачку снагу” речи и бивајући јој пратња: покретом, плесом, музиком, декором, сценом – егзистирале с њом у синкретизму. Зато је и ученичко стваралаштво, подстакнуто књижевном уметношћу, најчешће (уз литерарно) из тих подручја.

Али и продукти тих уметности враћају свој дуг књижевној уметности: кад се дух читаоца замори и кад се обесхрабри пред величином књижевне уметности, поготово у сразмери са временом које му може посветити, кад клоне и сам себи сугерира да књиге и њихово читање превазилазе његове моћи, онда друге уметности (оне, пре свега) могу тај дух да окрепе, да га ободре на нова прегнућа. У доброј настави дух ученика се тако често и крепи.

Стваралачки дух из тих уметности, који је и тамо доспео из логоса, крепи духовно ученике утолико пре уколико су и сами учествовали у процесу у коме се дешава такво окупљавање и повратак књизи, тексту одакле тај дух изворно зрачи. Зато што он из књиге изворно зрачи и што се књизи морамо опет вратити, књига и јесте темељни чинилац свеколиког стваралаштва. Књига то може јер је створена „божанском стваралачком снагом”. И зато је у основи укупне људске културе. Ученици који то схвате, увек ће тражити књигу.

Управо зато што је у речи „божанска стваралачка снага”, само почело”, и што та реч казује увек „исту човекову судбину” (при чему време само „произвољно делимо на прошлост и садашњост”), што „људска потреба за причом и причањем остаје”, и што прича и причању краја нема” – ни књига у којој је та велика прича „краја нема” (Види: Андрић 1976: 65–69).

Са читањем се почиње у школи и од напредовања у читању (и писању) зависи напредовање у укупној школској настави. Школа је зато без књиге и читања незамислива, а читање и штива њему намењена зову се лектира (од француске речи *lecture*, односно новолатинске *lectura*). Књизи и оној вечитој причи у њој о увек „истој човековој судбини”, као ни „божанској стваралачкој снази” у речи којом је та прича започета и у којој траје, „краја нема”. Нема га ни за школску лектуру. Али, потреба да се обим и избор лектире прилагођава времену и приликама и да се уважава начело: „важније је како него колико” – мораће се све више уважавати.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић, И. (1976). *О ирчи и ирчању*. Есеји I. Београд: Просвета
- Библија или Свето писмо Старога и Новог завјета (у преводу: Стари завјет Ђура Даничић, Нови завјет Вук Ст. Карацић), Београд: Британско и инострано библиографско друштво (1993)
- Живковић, Д. (1998). Теорија књижевности са теоријом писмености, Београд: ЗУНС.
- Илић, П., Гајић, О., Маљковић, М. (2007; 2008): Криза читања, Нови Сад: Градска библиотека; Београд: Нова школа.
- Јеротић, В. (2009): Мудри као змије, безазлени као голубови, Београд: Арс Либри и Задужбина Владете Јанковића.
- Клајн, И. и Шипка, М. (2006). *Велики речник сјраних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- Константиновић, З. (1984). *Увод у ујоредно ироучавање књижевности*. Београд: СКЗ.
- Милосављевић, П. (1997). *Теорија књижевности*. Београд: ЗУНС.
- Науман, М. (1978). *Књижевности и ироблем њене рецеиције* (у Теорија рецеиције у науци о књижевности, приредила: Душанка Марицки), Београд: Нолит.
- Доситеј (2008). *Собраније разних наравочишелних вешчеј*. Београд.
- Радовић, М. (2001). *Провиденцијална лакоћа чишања* (Лијепо ли ова књига чита). Нови Сад: Змај.
- Solar, M. (1976). *Teorija književnosti*. Zagreb: ŠK.
- Strajnić, N. (1990). *Haire*. Čakovec: TIZ Zrinjski.
- Fraj, N. (1985). *Biblija i književnost*. Beograd: Prosveta.

Pavle J. Ilić

THE READER AND THE BOOKS: HOW MATTERS MORE THAN HOW MANY

Summary

Number of books we read is less important than the influence of a book to our spiritual refinement. This holds especially true for the relationship towards the book in teaching of literature, which is a predominant topic of this paper. Technological development enabled us with new dynamic and attractive media. Even in this new media space, however, the book still survives.

Key words: technological development, modern media, eternity of books.